ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATN BILAN ISHLASH STRATEGIYALARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING TANQIDIY VA MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

BOYMURODOVA NODIRABEGIM BAHODIR QIZI

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash strategiyalari orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari yoritilgan. Matnni anglash, tahlil qilish, taqqoslash, muallif pozitsiyasini aniqlash, dalillar asosida xulosa chiqarish va muqobil fikrlarni ilgari surish jarayonlarining o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, “INSERT”, “B-B-B”, “Baliq skeleti”, “Klaster”, “Fikrlar xaritasi” va “Savollar zinapoyasi” kabi strategiyalardan foydalanish imkoniyatlari hamda ularni dars jarayoniga integratsiya qilish metodikasi asoslangan.

Kalit so‘zlar: ona tili, o‘qish savodxonligi, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, matn tahlili, o‘qish strategiyalari, interfaol metodlar, boshlang‘ich ta’lim, mantiqiy tafakkur.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni tayyor holda qabul qilishi emas, balki ularni mustaqil izlash, tahlil qilish, baholash va amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanadigan tanqidiy va mustaqil fikrlash

ko‘nikmalari bolaning keyingi ta’lim faoliyati hamda shaxsiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Chunki matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchi nafaqat o‘qish va tushunish, balki axborotni saralash, asosiy fikrni aniqlash, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va mustaqil xulosa chiqarish faoliyatini ham amalga oshiradi.

Matn bilan ishlash strategiyalaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning passiv o‘quvchidan faol fikrlovchi va izlanishga moyil shaxsga aylanishiga yordam beradi. Bunda pedagogning vazifasi tayyor xulosalarni taqdim etish emas, balki o‘quvchilarni savol berish, fikr yuritish, dalil izlash va o‘z nuqtayi nazarini asoslashga yo‘naltirishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Matn bilan ishlash strategiyalarining pedagogik mohiyati

Matn bilan ishlash strategiyalari o‘quvchilarning o‘qish jarayonini ongli, maqsadli va faol tashkil etishga yo‘naltirilgan metodik usullar tizimidir. Ushbu strategiyalar matnni o‘qishdan oldin, o‘qish davomida va o‘qishdan keyin bajariladigan topshiriqlarni o‘z ichiga oladi.

Matn bilan ishlash jarayoni uchta asosiy bosqichda tashkil etilishi mumkin:

1. O‘qishdan oldingi bosqich.

Bu bosqichda o‘quvchilarning avvalgi bilimlari faollashtiriladi, mavzuga qiziqishi uyg‘otiladi va matn mazmuni yuzasidan taxminlar shakllantiriladi.

Asosiy metodlar:

- sarlavha asosida matn mazmunini bashorat qilish;
- rasm va kalit so‘zlar asosida fikr bildirish;
- muammoli savollar tuzish;
- mavzu yuzasidan klaster yaratish.

2. O‘qish jarayonidagi bosqich.

Ushbu bosqichda o‘quvchilar matn mazmunini anglaydilar, muhim ma’lumotlarni ajratadilar, tushunarsiz jihatlarni aniqlaydilar va muallif fikrini tahlil qiladilar.

Asosiy metodlar:

- belgilab o‘qish;
- muhim ma’lumotlarni qayd etish;
- savollar tuzish;
- sabab va oqibatlarni aniqlash;
- matn qismlarini taqqoslash.

3. O‘qishdan keyingi bosqich.

Bu bosqichda matn yuzasidan mustaqil xulosalar chiqariladi, muallif pozitsiyasiga munosabat bildiriladi va muqobil fikrlar ilgari suriladi.

Asosiy metodlar:

- munozara;
- matnning asosiy g‘oyasini aniqlash;
- qahramonlar xatti-harakatini baholash;
- ijodiy qayta hikoyalash;
- muqobil yakun yaratish.

Ushbu bosqichlarning izchil tashkil etilishi matnni shunchaki o‘qishdan mazmunli fikrlash faoliyatiga o‘tishni ta’minlaydi.

2. Matn bilan ishlash strategiyalari orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Tanqidiy fikrlash o‘quvchining axborotni shunchaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash va asoslangan xulosaga kelish qobiliyatidir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalardan foydalanish mumkin.

“INSERT” strategiyasi.

Mazkur strategiya o‘quvchilarning matnni belgilab o‘qish va axborotni ongli tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilar matnni o‘qish davomida quyidagi belgilarni qo‘llaydilar:

- V – avvaldan bilgan ma’lumot;
-
  - – yangi ma’lumot;
- – – avvalgi bilimiga zid yoki kutilmagan ma’lumot;
- ? – tushunarsiz yoki qo‘shimcha izoh talab qiladigan ma’lumot.

Ushbu strategiya o‘quvchilarni o‘z bilimlarini yangi axborot bilan taqqoslashga va savollar shakllantirishga o‘rgatadi.

“B-B-B” strategiyasi.

Strategiya “Bilaman – Bilishni xohlayman – Bilib oldim” bosqichlari asosida tashkil etiladi. Dars boshida o‘quvchilar mavzu yuzasidan mavjud bilimlarini

ifodalaydilar, keyin bilishni istagan savollarini yozadilar. Matn bilan ishlash yakunida esa o‘zlashtirgan yangi ma’lumotlarini qayd etadilar.

“Baliq skeleti” strategiyasi.

Ushbu metod muayyan muammoning sabablari va oqibatlarini aniqlashga yordam beradi. Matnda ko‘tarilgan muammo asosiy qismga joylashtiriladi, uning sabablari va yechimlari esa tegishli bo‘limlarda ko‘rsatiladi.

Masalan, “Nima uchun tabiatni asrash zarur?” mavzusidagi matn asosida o‘quvchilar ekologik muammolar, ularning sabablari va bartaraf etish yo‘llarini tahlil qiladilar.

“Savollar zinapoyasi” strategiyasi.

Bu strategiyada savollar oddiy mazmuniy tushunishdan yuqori darajadagi tahlil va baholashga qarab murakkablashib boradi:

1. Matnda nima haqida so‘z yuritilgan?
2. Asosiy qahramon kim?
3. Qahramon nima sababdan bunday harakat qildi?
4. Uning qarorini to‘g‘ri deb hisoblaysizmi?
5. Siz uning o‘rnida qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?
6. Matn voqealariga boshqa qanday yakun taklif qilasiz?

Bu yondashuv o‘quvchilarning matn mazmunini chuqur anglashiga va mustaqil baholash ko‘nikmalarini egallashiga yordam beradi.

3. Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik yo‘llari

Mustaqil fikrlash o‘quvchining muayyan masala yuzasidan o‘z qarashlarini shakllantirishi, fikrini erkin ifodalashi va uni tegishli dalillar bilan asoslay olishini anglatadi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida quyidagi metodik usullar samarali hisoblanadi:

Muqobil yakun yaratish. O‘quvchilar matnning yakuniy qismini o‘zgartirib, voqealar qanday davom etishi mumkinligini mustaqil yozadilar.

Qahramon nomidan fikr bildirish. O‘quvchilar matn qahramonining o‘rniga o‘zlarini qo‘yib, uning xatti-harakatlari va qarorlarini izohlaydilar.

Matnga savol tuzish. O‘quvchilar tayyor savollarga javob berish bilan cheklanmay, matn mazmunidan kelib chiqib mustaqil savollar ishlab chiqadilar.

Dalillar asosida fikr bildirish. O‘quvchilar muayyan fikrni ilgari surib, uni matndan olingan dalillar yoki hayotiy misollar yordamida asoslaydilar.

Ijodiy qayta hikoyalash. Matn mazmuni boshqa qahramon, boshqa vaqt yoki boshqa nuqtayi nazardan qayta bayon qilinadi.

Ushbu metodlar o‘quvchilarning ijodiy yondashuvi, mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z fikrini asoslash malakalarini rivojlantiradi.

4. Matn bilan ishlash strategiyalarini qo‘llashning namunaviy pedagogik modeli

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini tizimli rivojlantirish maqsadida quyidagi tarkibiy qismlardan iborat pedagogik modelni taklif etish mumkin.

Model komponenti	Mazmuni
Maqsadli	Tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish
Mazmuniy	Matn mazmunini anglash, tahlil qilish va baholash
Jarayonli	INSERT, B-B-B, klaster, savollar zinapoyasi va munozara
Natijaviy	Mustaqil xulosa, dalillash va ijodiy fikrlash

Modelni amalga oshirish quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

Diagnostik bosqich: o‘quvchilarning matnni tushunish, asosiy fikrni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish darajasi aniqlanadi.

Shakllantiruvchi bosqich: matn bilan ishlash strategiyalari asosida muntazam mashg‘ulotlar tashkil etiladi. O‘quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, savol tuzish va dalillash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Natijaviy bosqich: o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va matnni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalari amaliy topshiriqlar orqali baholanadi.

5. Amaliy mashg‘ulot namunasi

Mavzu: “Yaxshilik va insoniylik”

Dars jarayonida o‘quvchilarga yaxshilik qilish va o‘zaro yordam mavzusidagi qisqa hikoya taqdim etiladi.

Matn bilan ishlash quyidagi topshiriqlar asosida tashkil qilinadi:

1. Matn sarlavhasiga qarab uning mazmuni haqida taxmin bildiring.
2. Hikoyani o‘qing va asosiy qahramonning xatti-harakatlarini aniqlang.

3. Qahramonning qarorini to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb hisoblashingizni izohlang.

4. Fikringizni matndan olingan dalillar bilan asoslang.

5. Agar siz qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda, qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?

6. Hikoyaga boshqa yakun yozing.

Mashg‘ulot yakunida o‘quvchilar o‘z fikrlarini taqdim etadilar va bir-birlarining qarashlarini hurmat qilish asosida muhokama olib boradilar.

Mazkur mashg‘ulot orqali matnni tushunish, tahlil qilish, dalillash, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror chiqarish ko‘nikmalari birgalikda rivojlantiriladi.

6. Tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini baholash mezonlari

O‘quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlash uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Mezon	**Baholash ko‘rsatkichi**
Mazmunni anglash	Matnning asosiy g‘oyasini aniqlash
Tahlil qilish	Sabab-oqibat munosabatlarini topish
Taqqoslash	Turli fikr va voqealarni qiyoslash
Dalillash	O‘z fikrini matn asosida izohlash
Mustaqil fikrlash	Muqobil yechim va xulosalar taklif qilish
Ijodkorlik	Matnga yangi yakun yoki davom yaratish

Baholash jarayonida yuqori, o‘rta va boshlang‘ich darajalarni ajratish mumkin. Yuqori darajadagi o‘quvchi matnni mustaqil tahlil qiladi, o‘z fikrini dalillar bilan asoslaydi va yangi g‘oyalar taklif etadi. O‘rta darajadagi o‘quvchi asosiy mazmunni

tushunadi, biroq murakkab tahlil va dalillashda yordamga ehtiyoj sezadi. Boshlang‘ich darajadagi o‘quvchi esa matn mazmunini anglash va mustaqil xulosa chiqarishda pedagog ko‘magiga muhtoj bo‘ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Matn bilan ishlash strategiyalarining nazariy-metodik tahlili ularning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yuqori darajadagi fikrlash faoliyatini shakllantirish uchun muhim imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Birinchidan, matnni o‘qishdan oldingi, o‘qish davomidagi va o‘qishdan keyingi faoliyatning izchil tashkil etilishi o‘quvchilarning ongli o‘qish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, muammoli savollar va dalillashga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarni tayyor axborotni qabul qilishdan mustaqil fikr ishlab chiqishga yo‘naltiradi.

Uchinchidan, INSERT, B-B-B va “Baliq skeleti” strategiyalari axborotni tahlil qilish, taqqoslash va tizimlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

To‘rtinchidan, muqobil yakun yaratish va ijodiy qayta hikoyalash metodlari o‘quvchilarning tasavvuri, mustaqil qarashlari va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

Bunda pedagog o‘quvchilarning barcha javoblarini yagona fikrga yo‘naltirmasdan, turli qarashlarni tinglashi, ularni dalillar asosida baholashga o‘rgatishi lozim. Bu esa sinfda erkin fikrlash va o‘zaro hurmatga asoslangan ta’lim muhitini shakllantiradi.

XULOSA

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash strategiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim pedagogik vositasi hisoblanadi.

Maqolada amalga oshirilgan nazariy-metodik tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Matn bilan ishlash strategiyalari o‘quvchilarning matnni ongli anglash, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish faoliyatini rivojlantiradi.
2. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda savollar tuzish, dalillarni aniqlash, taqqoslash va muqobil yechimlarni baholashga yo‘naltirilgan topshiriqlar muhim ahamiyatga ega.
3. INSERT, B-B-B, “Baliq skeleti” va “Savollar zinapoyasi” strategiyalari o‘quvchilarning tahliliy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.
4. Ijodiy qayta hikoyalash, muqobil yakun yaratish va mustaqil fikr bildirish metodlari o‘quvchilarning shaxsiy qarashlarini shakllantiradi.
5. Matn bilan ishlash jarayonini diagnostik, shakllantiruvchi va natijaviy bosqichlar asosida tashkil etish o‘quvchilarning fikrlash ko‘nikmalarini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, matn bilan ishlash strategiyalarini ona tili va o‘qish savodxonligi darslariga tizimli tatbiq etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlaydigan, axborotni tanqidiy baholaydigan, o‘z nuqtayi nazarini asoslay oladigan faol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni.

3. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longmans, 1956.

4. Anderson L. W., Krathwohl D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. New York: Longman, 2001.

5. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

6. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1910.

7. Pressley M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. New York: Guilford Press, 2006.

8. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2023.

9. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO, 2020.